

אני אוהב להריח

מבוא

חוש הריח, הממוקם באף, מבחין בריחות הסובבים אותנו. יש הטוענים שחוש הריח הוא המסתורי מבין שאר חמשת החושים של האדם, מכיוון שדרך פעולתו אינה ברורה דיה. הריח מגיע מחלקיקים של חומרים נדיפים אל תאי החישה שנמצאים באף והוא יכול להשפיע על התנהגות האדם ובעלי החיים. באף שלנו יש אברי חישה זעירים שנקראים קולטני ריח. בעזרתם אנחנו יכולים לזהות כ-10,000 ריחות שונים. הקולטנים מעבירים את המידע למוח באות עצבי. המוח מעבד את האות שהגיע מהאף והופך אותו למה שאנחנו מזהים כריח נעים או מרעיל.

יש קשר הדוק בין ריח לזיכרון. יש ריחות שכשאנו מריחים אותם אנחנו נזכרים בחוויות שחוונו, במקומות שהיינו בהם, בתקופות בחיינו, או בבני אדם שהריח הזה קשור בהם. מדעני הריח במכון ויצמן גילו שכשאנחנו מריחים ריח כלשהו בפעם הראשונה המוח שלנו צורך בזיכרון את יתר הפעילות שקרתה באותו הרגע: איפה היינו, מה הרגשנו, מה התרחש מסביבנו. כשהריח עולה, הוא מעלה איתו זיכרון של כל החוויה.

חוש הריח קשור לחוש הטעם. כאשר עולה בזיכרונו ריח מסוים, לעיתים הוא מזכיר את הטעמים שהתלוו אליו בהקשר לאותה חוויה.

אצל חלק מבעלי החיים חוש הריח הוא החוש העיקרי והם משתמשים בו לצרכים שונים: למציאת אוכל, שמירה על טריטוריה, זיהוי הצאצאים או מציאת בן זוג.

בשירים רבים מוזכר הריח כחלק מהחוויה של הדובר בשיר. למשל בשירה של נעמי שמר, "ירושלים של זהב":

"אוויר הרים צלול כיין

ורח אורנים

נישא ברוח הערביים

עם קול פעמונים."

או בשירו של אוריאל אופק "ניסן":

"פתאום הופיע יום ניסן

עם ריח האביב."

או בשירו של יהודה אטלס "אל הבית באה גברת":

"אל הבית באה גברת

עם ריחות מעיר אחרת."

ביחידה העוסקת בשירים על ריח משולבים שירים שהריח הוא הנושא המרכזי בהם. הריח קשור לזיכרון של חוויות מיוחדות שהדוברים בשירים משתפים בהן את הקורא. הריח קשור למאכלים, לאירועים מיוחדים, כמו החגים, לדמויות מסוימות הקרובות לעולמו של הדובר בשיר.

הערות מתודולוגיות

✚ היחידה יכולה להשתלב בהוראה בתחום המדעים בזיקה לנושא החושים. ביחידה זו, כמובן, הנושא הוא חוש הריח.

✚ קיימים ספרים נפלאים שמחבריהם נעזרו בשונות בין הצבעים וייחודיותו של כל צבע כבסיס רעיוני לפיתוח העלילה.

לספרים אלה לא פותחו פעילויות אולם ניתן לקחת רעיונות מהפעילויות המוצעות לשירים ולהתאים אותן לסיפורים אלה.

להלן רשימה חלקית:

▼ בקבוק הבושם של אמא / יונה טפר, הקיבוץ המאוחד, 1986

▼ אני אוהב להריח / שלומית הראבן, ספריית הפועלים, 1979

ביבליוגרפיה

1. מדע וטכנולוגיה לכיתה א', מדריך למורה, 507מדע, מ"מ 341700

2. הולכים בעקבות הריח, כנרת יפרח, גליליאו צעיר, 17.01.2012

ריחות / לאה נאור

השורה "האף שלי זוכר לי את הריח" היא השורה בה טמון המסר של השיר. בפתחת השיר מודה הדובר, כי יש דברים שהוא שוכח, אך למזלו, האף שלו זוכר אותם. הדובר מונה רשימה של דברים שאפו זוכר את הריח שלהם. זיכרון הריח קשור למקומות, לאירועים ולדמויות. למשל זיכרון הריח קשור לדברים מהטבע מחוץ לבית כמו "ריח של גשם ראשון" או "ריח פריחת תפוזים..." לצד דברים בתוך הבית: "ריח קקאו בערב / לפני שהולכים לישון". זיכרון הריח קשור לאירועי הפציעה של הדובר: "

ורח חדר האחות...,"

ורח היוד על הברך שלי

שפצעה לי תמיד."

לעיתים הריח מקבל הגדרה, תיאור. למשל הריח בחדר האחות הוא "חמוץ וחריף ומפחיד". והריח

המשמעותי ביותר, שמסיים את השיר הוא זיכרון הריח של אמא, שמקבל את התיאור: "נפלא במיוחד":

...ורח נפלא במיוחד,

שהולך אחרי אמא שלי."

זו רשימה אישית של הדובר והיא קשורה לסביבת חייו של הדובר, לאירועים שחווה ולזיכרונותיו.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ מה משמעות השורה "האף שלי זוכר לי את הריח"?
- הביעו דעתכם, האם הייתם ממקמים את השורה הזאת במקום אחר בשיר. הסבירו מדוע.
- ❖ הביאו דוגמאות לריחות שזוכר אפו של הדובר.
- מה מיוחד בריחות אלה?
- ❖ האם יש ריחות דומים שגם אתם זוכרים?
- ספרו באיזה הקשר אתם נזכרים בריח המסוים.
- ❖ מדוע מסיים הדובר בשיר את רשימת הריחות בריח של אימא?

הבושם של ריקי / שלומית כהן-אסיף

השיר מבטא געגועים לאמא. את דמותה נושא הדובר בעזרת הריח שהוא זוכר ממנה. את הריח הזה הוא פוגש גם בבית הספר כי "ריח הבושם של המורה ריקי / כמו ריח הבושם של אמא." הריח הדומה מסייע לדובר להתגבר על געגועיו. בימי הלימודים הוא הולך אחרי המורה ריקי "ונושם את הריח". וכשהאם נוסעת, מרוב געגועים, הוא אף רוצה לחבק את המורה ריקי. מחשבה פנימית זו אינה באה לידי מימוש, כי הדובר חש, כנראה, שאין הדבר ראוי ונכון לעשות. אולי המעשה לא יתקבל בעין יפה בעיני המורה ריקי או ילדים אחרים.

כותרת השיר היא "הבושם של ריקי" ועולה השאלה האם כותרת זו מהווה את הנושא / מסר המרכזיים של השיר. האם הכותרת הזאת מרמזת לדמות המרכזית בשיר?

תשובה לשאלות אלה אינה חד משמעית. מחד גיסא הדובר בשיר מציין במפורש את חיבתו המיוחדת לבושם של המורה ריקי. שמה של המורה ריקי מוזכר שלוש פעמים במהלך השיר הקצרצר, כשהדובר מתענג על ריח הבושם של ריקי. מאידך גיסא הריח של המורה ריקי אינו עומד בזכות עצמו אלא בזיקתו לאמא. ייתכן וההליכה אחרי הריח של המורה ריקי בא מלכתחילה בזכות זה שהוא מזעיר את ריח הבושם של אמא. ייתכן והאם היא העומדת במרכז רחשי ליבו של הדובר וכל רצונו לחבק את המורה ריקי נובע מתחושת געגועיו לאימו. וכך דמותה של המורה היא מעין "הסוואה" לדמות שנרמזת ממנה – דמות האם.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ אילו תחושות מעורר בדובר ריח הבושם של המורה ריקי?
- ❖ בשיר מוזכרות שתי דמויות: האם והמורה ריקי. למי מתגעגע הדובר יותר?
- ציינו את הביטויים בשיר המסבירים את תשובתכם.

ריחות שאני אוהב / יהודה אטלס

רשימה ארוכה של ריחות שהדובר אוהב. הרשימה מכילה אירועים יומיומיים כמו "ריח של בוקר, כשקמים מוקדם...", "אירועים מיוחדים שאירעו שנצברו בזיכרונו של הדובר כחוויה משמעותית כמו "ריח אקדח של פורים / תכף אחרי שוורים...", "אירוע שמתקשר לחג, אירועים שקשורים לעונות השנה..." קליפה של תפוז זהב / ועץ עם גויאבות בסתיו..."

למעשה לקורא קשה לעשות הבחנה מה מבין האירועים הוא יומיומי או מיוחד וקורה לעיתים רחוקות. מעניין שמוזכר ריחה של דמות אחת בלבד, דמות האב: "...ואבא אחרי הגילוח...". הריח המשמעותי ביותר בעיניו של הדובר מוזכר בסיומו של השיר: "...והכי מהכול – ריח של גור".

הרשימה כל כך מגוונת שקשה לעשות בה הכללות ואולי בזה ייחודיותה ואולי כך מדגישה את ההיבט האישי האינטימי של הדובר ואת שייכותה הבלעדית אליו. הפירוט גם מעיד על כך שהרבה דברים בעולמו של הדובר ובסביבת חייו קשורים לריח אותו הוא זוכר.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ בשיר רשימה ארוכה של ריחות שהדובר אוהב.
- נסו למיין את רשימת הריחות ולראות מה משותף ביניהם.
- ❖ ערכו רשימה של ריחות שאתם אוהבים.

איזה ריח יש לחג? / מאשה קלו

הנושא המרכזי הוא זיכרונות הדובר לריחות של החגים השונים. מבנה השיר מתקדם וצועד לפי לוח השנה והחגים שחוגגים אותם. כל חג מוזכר בשמו והדובר מתאר מספר פרטים המאפיינים את החג הזה וייחודיים לו. בכל אחד מהמאפיינים מצויין גם ריחו המיוחד של החג והטעמים המלווים את מאכליו המיוחדים. זיכרונות החג שלובים זה בזה. למשל:

"חג ראשון, ראש השנה,

ריח סתיו לו וצינה,

טעם דבש וקול שופר,

משאלות וכל השאר".

הריח הוא ריח הסתיו והטעם הוא טעמו של הדבש (מסומנים בצהוב). האפיונים המיוחדים את החג הזה הם עונת השנה, סתיו, תקיעה בשופר והבעת משאלות לשנה הבאה (מסומנים בירוק).

דוגמה נוספת:

"ובקן הציפורים

מספרות על חג פורים:

הוא יופיע שוב בזמן

עם ריחות אוזני המן"

הריח המיוחד לחג הפורים קשור למאכל המיוחד לו – אוזני המן (מסומן בצהוב).
לשיר מבנה צורני סדור: בתים בני ארבע שורות בחריזה של אאבב. הסדר המוקפד הזה הוא בהלימה לחודשי השנה שבאים זה אחר זה:
"ושנה שוב מתחילה
עם ריחות של התחלה".
משורות אלה ברור לקורא שחג ראש השנה מגיע במחזוריות קבועה ולאחריו שאר החגים לפי הסדר שצוין במהלך השיר ועם הריחות והטעמים המלווים אותם.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ מדוע לחגים יש ריחות מיוחדים? הביעו את דעתכם.
- ❖ ערכו השוואה בין השיר "איזה ריח יש לחג?" / מאשה קלו לבין השיר "שנים עשר ירחים / נעמי שמר".
- נקודות להשוואה: מבנה השיר והסדר בו מופיעים החודשים והחגים.
- מהו היסוד המארגן את התוכן בסדר החודשים והחגים?
- מה בוחר כל משורר לתאר בהקשר החודש או החג?

ריח של שוקולד / יהונתן גפן

בשנות ה-30 של המאה העשרים היו ממוקמים בליבה של העיר רמת גן, בצומת הרחובות ארלוזורוב וז'בוטינסקי, שני בתי חרושת לשוקולד. האחד בית חרושת "עלית" ובבניין מעבר לכביש היה מפעל לייצור ממתקים של חברת "ץ ד". על מקום זה כתב המשורר יי גפן:
"בסוף רמת גן יש מקום מיוחד
שם אפשר לעמוד ולהריח שוקולד".
שורות אלה פותחות את השיר ומהוות את המסגרת להמשכו. במהלך השיר מתואר תהליך ייצור השוקולד בתוך המפעל, סוגי השוקולד השונים שמייצרים במפעל, וסצינה בה אנשים עומדים ברחוב ומריחים את השוקולד.
תהליך ייצור השוקולד מתואר במעין פליאה של הדובר, שייתכן והוא ילד. הפליאה באה לידי ביטוי במספרים הגדולים המוזכרים בתיאור: שלושים, שבעים, בכל הצורות. המספרים והכמות נועדו גם להדהים את הקורא ולשתף אותו בתהליך המיוחד הזה.
"שלושים מכונות יום ולילה עובדות
ושבעים פועלים עם סינר וכפפות
מכינים שוקולד בכל הצורות".
גם סוגי השוקולד שמכינים במפעל ראויים להתפעלות. הדובר מונה אותם:

... "שוקולד קטן ושוקולד גדול
שוקולד יקר ושוקולד בזול
שוקולד אגוזים ושוקולד סתם..."
השוקולד כממתק היה משאת נפש לכל אחד. ייתכן ולא כל אחד, ידו הייתה משגת לרכוש שוקולד. הדובר מוביל את הקורא לנחמה. אם מישהו אינו יכול לרכוש שוקולד, הריח של השוקולד הוא בחינם:
"... לעשירים ולכולם והריח בחינם
וכל האזרחים עוצרים ומריחים..."
המיוחדות של ריח השוקולד והשפעתו גורמים לכך שמשתנים בעקבותיו סדרי עולם:
"... עוצרים הילדים שרצים בשכונה
עוצר האוטובוס מעבר לפינה
החתולים מפסיקים לברוח מהכלבים
השוטרים עומדים ליד הגנבים..."

עד כדי כך רבה השפעתו בסביבה. התמונה מתוארת בדרמטיות רבה לקראת הריח הנכסף:
"ולאט לאט, האף שלהם,
מתמלא בריח של שוקולד..."
השורה הפותחת היא זו החותמות את השיר ומדגישה שזו התכלית – להריח את השוקולד.

תוכן השיר דומה למחזה דרמטי:
הבית הראשון - הפתיחה - הצגת הנושא ותיאור הרקע להתרחשויות.
הבית השני – מתאר את התפתחות העלילה ומרמז לדבר הנכסף – ריח השוקולד.
הבית השלישי - חלק ראשון – מתאר את הנפשות הפועלות.
הבית השלישי – חלק שני – רגע השיא: "ולאט לאט, האף שלהם, / מתמלא בריח של שוקולד."
הבתים הרביעי והחמישי – סיכום האפיזודה תוך כדי חזרה על תיאור שיא התשוקה – ריח השוקולד.
השיר רווי לגלוג אירוני – בסופו של דבר כל הדמויות כולן, המתאוות לשוקולד, מסתפקות למעשה בתחליף בלבד - בריח השוקולד. תחליף נלעג לדבר האמיתי.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ מקום התרחשות השיר ברמת גן. הביעו דעתכם, האם כדי להריח את השוקולד יש צורך במיקום מסוים? האם המיקום של ההתרחשות ברמת גן משמעותי לשיר?
- ❖ תארו את מבנה השיר וציינו מה מיוחד בו.
- ❖ מהי זווית ראייתו של הדובר באנשים המריחים את השוקולד? האם יש בו אהדה כלפיהם? האם הוא מקנא בהם? האם הוא מלגלג עליהם?

○ הביעו את דעתכם ונמקו בעזרת ביטויים מתוך השיר.

בשביל אל הכפר / שמרית אור / לחן: קובי אושרת

תיאור ההכנות לטיול ברכיבה על אופניים. הדוברת בשיר מכינה סל ובו היא מכניסה מספר פריטים. חלקם מוחשיים כראוי לפיקניק שמתכוננים אליו:

”... שמתני בסל את הכול
גם לחם ויין ופרח כחול...” וכן, כביכול, את הגבר והאישה:

” שמתני בסל את הכול:
אותי ואותך בתוך כובע גדול...”

הדוברת מתארת גם את האווירה של אותו היום, שהיה קר ורטוב ואפוף בריחו של הגשם, ריח שהיה מתוק ורטוב. הגשם מקבל את הריח מהדוברת שמתארת אותו. ריח זה הוא ריח סובייקטיבי ומתפרש לי תחושתיה של הדוברת.

הריח בשיר זה משלים את האווירה בטיול האופניים:

”... וריח של גשם מתוק ורטוב
וירוק –”

הריח מורכב מתחושת הלב – מתוק – ומתחושת הגשם שיורד – רטוב ומצבעי הנוף – ירוק. צירוף מקורי לריח ובלתי שגרת, שמכיל דברים שאינם מזוהים ישירות לריח.

נקודות לדיון ולמחשבה

❖ מה תפקיד הריח בהתרחשות בשיר זה?

○ האם תפקיד הריח משמעותי בתוכן השיר?

האורח / ארלט ספדיה

על פי הקבלה, בכל יום של חג הסוכות באים שבעה אורחים מיוחדים לסוכתם של כל אחד ואחת. אורחים אלו מכונים בארמית בשם 'אושפיזין' = אורחים. המקור למסורת זו הוא בספר הזוהר (פרשת אמור, קג-קד) שם נאמר כי כאשר בני ישראל יוצאים מבתיהם אל הסוכות, הם זוכים לקבל את פניה של השכינה, ושבעה צדיקים יורדים מגן-העדן ובאים לבקרים בסוכה. שבעת הצדיקים הם שבעת מנהיגי ישראל, והם מבקרים לפי הסדר הבא: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרון, יוסף ודוד. האושפיזין שבאים לבקר בחג הסוכות מבקרים רק במימד הרוחני. בקהילות שונות נהוג לומר דברי תורה ולשוחח במעלת האורחים של אותו הערב.

שיר זה עוסק באורח שנכנס לסוכה של הדובר. אורח זה אינו אורח שגרת, זהו היורה. במידה מסוימת גם הוא אורח מופשט שמותיר אחריו משהו מופשט וקשה להגדרה: ריח צח. האורח הוא היורה. אמנם הריח אינו הנושא המרכזי בשיר זה, אלא היורה המופיע כאורח בסוכה. כאורח הוא קשור קשר הדוק לנושא האושפיזין בסוכה. אולם תיאורו של האורח נעשה בעזרת הריח שהוא מותיר אחריו. יסוד זה,

חמקמק ובלתי ניתן לתפיסה מוחשית, הוא האפיון היחידי של אותו האורח. אולי רמיזה זו הופכת את הריח למשהו משמעותי בשיר? השיר כתוב כסיפור עלילתי, בפתיחה דרמטית: "אתמול בלילה..." ומסתיים בשעות הבוקר, אז התפענחה התעלומה.

נקודות למחשבה ולדיון

- ❖ כיצד מתוארת הסוכה בשיר?
- ❖ מדוע מוזכר הריח כאורח בסוכה?
- ❖ האם לריח יש תפקיד משמעותי בתיאור אווירת החג?
- הסבירו את דעתכם והביאו דוגמאות מתוך השיר.

פרח לאמא / עדולה

קשר מיוחד שנרקם בין ילד לאימו המביא לה פרח מיוחד. הפרח מתואר בעזרת הריח: "אמש הבאתי לאמא פרח עם ריח... נפלא!"

זהו היבט בלתי שגרתי לתיאור של פרח. בדרך כלל הקורא מצפה לתיאור של פרח בעזרת מראהו החיצוני של צבעיו של הפרח, גודלו, מראה העלים וצבעיהם או ממדיו של הגבעול. כאן הדובר מפתיע ומתמקד בריח הפרח ומתאר אותו כנפלא.

פרח לי / פניה ברגשטיין

מתוך "עיניים שמחות". הוצאת הקיבוץ המאוחד

בשיר זה מוטיב דומה לשירה של עדולה "פרח לאמא". תמצית היחסים הנרקמת בין הילד לאימו באה לידי ביטוי בכך שהילד מביא לאימו פרח מהגינה. המידע על הפרח נניתן על ידי אזכור הריח.

נקודות לדיון ולמחשבה

- ❖ ערכו השוואה בין השירים "פרח לאמא" – עדולה לבין השיר "פרח לי" – פניה ברגשטיין.
- ❖ נקודות אפשריות להשוואה
- ❖ מה תפקיד הפרח בשני השירים?
- ❖ מדוע נבחר הפרח כמתנה לאמא?
- ❖ מה תפקיד הריח בשני השירים וכיצד הוא מתואר?

Beit Berl College
الكلية الأكاديمية بيت بيرل

פקולטה לחינוך
מרכז תכנון לימודים
ספריה פדגוגית

היחידה חוברת על ידי איריס ברקוביץ – מרכז לתכנון לימודים מכללת בית ברל © כל הזכויות שמורות.